

שלושה נושאים במשלי אחיקר הארמי וזיקתם לספרות החכמה הישראלית: דיון תחבירי-סגנוני

מאמר זה מוקדש למורי ורבי, פרופ' אבי הורביץ,
איש יקר, מלומד גדול ומורה דגול.

החיבור הדידקטי הנקרא דברי אחיקר, או ספר אחיקר, עוסק בתולדותיו של אחיקר החכם, אשר שימש, לפי המסופר, סופר-חכם ויועץ בחצרות סנחריב ואסרחדון בנו, מלכי אשור (בנוסחאות המאוחרות מתהפך סדר המלכים). כיוון שלא היו לו ילדים, אף על פי שהיו לו שישים נשים, הוא אימץ לו לבן את נדן בן אחותו, ולימדו דברי חכמה ומשלים כדי שיוכל לרשת אותו בתפקיד היועץ בבוא העת. אלא שנדן כפוי הטובה העליל על אחיקר שהוא בוגד במלכות, והמלך גזר על אחיקר מיתה. ביצוע גזר הדין הופקד בידיו של שר ששמו נבוסומסכון,¹ אשר אחיקר הצילו בעבר מגזר דין מוות. אחיקר מזכיר לו זאת ומשכנעו להשיב לו טובה תחת טובה. הלה משתכנע והורג עבד תחתיו, ואת אחיקר הוא מסתיר במקום מחבוא ומכלכלו בנאמנות.

והנה, בהיודע למלך מצרים דבר מותו של אחיקר, שולח הוא לאסרחדון מלך אשור חידה אשר תנאי בצדה: אם ימצא מישהו שיצליח לפתור אותה יקבל מלך אשור ממלך מצרים מס של שלוש שנים, אך אם מלך אשור לא יעמוד באתגר יהא עליו לשלם שלוש שנים מס למלך מצרים. כשכל יועצי אשור וחכמיה לא יכלו לפתור את החידה התעצב המלך על שהמית את אחיקר, יועצו הנבון והחכם, שיכול היה לחלצו מן המצב העגום שאליו נקלע. מצוקתו של המלך גרמה לנבוסומסכון להתוודות לפניו כי לא המית את אחיקר. המלך שמח על הבשורה ושלח מיד את אחיקר למצרים וזה פתר בחכמתו את החידה, ועוד אחרות שכמותה, והביא לממלכה עושר וכבוד. בשוכו לאשור ביקש אחיקר מהמלך כי ימסור לידיו את נדן הבוגד, ובדברי מוסר קשים, בעיקר במשלי בעלי חיים, הוא מייסר אותו. היצירה מסתיימת במותו הפתאומי של נדן.

* כדי להקל על הקורא נוקדו פתגמי אחיקר לפי כללי ארמית המקרא במסורת הטברנית. אני מודה לפרופ' דוד טלשיר, שסייע לי במלאכה זו.

1. בנוסחה הסורית הוא נקרא נבוסמך/יבוסמך (Nabusemakh/Yabusemakh). ראה F. C. Conybeare, J. R. Harris & A. S. Lewis, *The Story of Ahikar*, Cambridge 1913 (second edition enlarged and corrected), p. 112

הנוסחה הארמית, שבה סיפור המעשה קטוע והוא מגיע רק עד להצלת אחיקר, היא החשובה מבין כל נוסחאותיו של סיפור זה שהגיעו אלינו בלשונות שונות,² כגון סורית, ערבית, ארמנית, אתיופית, תורכית, סלבית ויוונית (כחלק של סיפור חיי איזופוס בשינוי שמות הגיבורים). נוסחה ארמית זו, הכתובה על מגילת פפירוס, נתגלתה במושבה יב שבמצרים, וזמנה המאה החמישית לפה"ס. אולם רוב החוקרים מסכימים כי היצירה המקורית, שנכתבה אכדית או ארמית, היא מן המאה השביעית או השישית לפה"ס.³

למעלה מתשעים שנה, מאז פרסם זכאו בשנת 1911 את הנוסחה הארמית,⁴ עוסקים חוקרים רבים בנוסחה זו, ודי אם נציין את הפרסומים החשובים של נלדקה,⁵ שטומר,⁶ קאולי,⁷ גרלו,⁸ גינזברג,⁹ גרינפלד,¹⁰ לינדנברגר,¹¹ קוטציפר,¹² ובאחרונה אף את המהדורה המוסמכת ביותר של פורטן וירדני,¹³ שבה מוצעות קריאות חדשות הנשענות על בסיס איתן וכן סדר חדש של הלוחות, ולפיכך המספור של השורות אף הוא משתנה בדרך כלל ביחס למהדורות הקודמות.

2. J. M. Lindenberger, *The Aramaic Proverbs of Ahiqar*, Baltimore & London 1983, pp. 4–6
3. לדעות השונות על לשון הפתגמים ולשון סיפור המסגרת ועל זמנו של החיבור, על שני חלקיו, ראה לינדנברגר, שם, עמ' 16–20.
4. E. Sachau, *Aramäische Papyrus und Ostraka aus einer jüdischen Militärkolonie zu Elephantine*, Leipzig 1911, pp. 147–182
5. Th. Nöldeke, *Untersuchungen zum Achikaroman*, Berlin 1913
6. F. Stummer, *Der kritische Wert der altaramäischen Achikartexte aus Elephantine*, Münster 1914
7. A. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century B.C.*, Oxford 1923, pp. 204–248
8. P. Grelot, "Les proverbes araméens d'Ahiqar", *RB* 68 (1961), pp. 178–194
9. H. L. Ginsberg, "The Words of Ahiqar", in J. B. Pritchard (ed.), *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton 1955, pp. 427–430
10. J. C. Greenfield, "The Background and Parallel to a Proverb of Ahikar", in A. Caquot & M. Philonenko (eds.), *Hommages à André Dupont-Sommer*, Paris 1971, pp. 49–59; "Two Proverbs of Ahiqar", in Z. Abush, J. Huehnergard & P. Steinkeller (eds.), *Lingering over Words: Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of William L. Moran*, Atlanta 1990, pp. 195–201; "The Wisdom of Ahiqar", in J. Day, R. P. Gordon & H. G. M. Williamson (eds.), *Wisdom in Ancient Israel: Essays in Honor of J. A. Emerton*, Cambridge 1995, pp. 43–52
11. סקירה נרחבת על הפרסומים של המהדורה הארמית מביא לינדנברגר (ראה לעיל הערה 2), עמ' 11–8.
12. I. Kottsieper, *Die Sprache der Ahiqarsprüche*, *BZAW* 194, Berlin & New York 1990
13. ב' פורטן וע' ירדני, אוסף תעודות ארמיות ממצרים העתיקה, כרך ג, ירושלים תשנ"ג.

החיבור נחלק לשני חלקים: (א) שורות 1–78, ובהן הסיפור הבלתי שלם; (ב) שורות 79–223, ובהן המשלים.

המשלים הם בנושאים רבים ומגוונים, ולרבים מהם ניתן למצוא מקבילות בספרות החכמה הישראלית ואף מחוצה לה.¹⁴ כיוון שהעיסוק במשלים מן ההיבטים של המבנה התחבירי-הרטורי והסגנון לא זכה לטיפול הולם, בחרתי לעסוק במאמר זה בכמה נושאים שייבחנו לא רק מצד התוכן אלא גם, ואולי בעיקר, מצד המבנה התחבירי הרטורי ומצד הסגנון תוך השוואתם ליצירות חכמה אחרות.

א. חינוך עבדים

קאולי, שורה 83: מְחָאָה לְעֵלִים כְּאַיִהָ [לְחַנֵּת אֶף לְכָל עֲבָדֶיךָ אֶל־פְּנֵא] פורטן-ירדני, שורה 178: מחאה לעלים כאיה לחנת אף לכל עבדיך אלפן] תרגום: מכה לנער, תוכחה לשפחה אף לכל עבדיך אילוף [...]

פתגם זה בנוי כמשפט השוואה שמני תלת-איברי, החסר מילות דימוי,¹⁵ ושלושת איבריו נרדפים אהדדי מצד הרעיון:¹⁶

מחאה לעלים

כאיה לחנת

אף לכל עבדיך אלפן]

בשני האיברים הראשונים חוזר המבנה אמצעי הענישה + למ"ד היחס + הנענש, ואילו באחרון משתנה הסדר. היפוך זה מעמיד מבנה כיאסטי בין האיבר השלישי ובין השני.

מבנה הפתגם מתייחד אף בזה, ששני איבריו הראשונים קצרים ומאוזנים מצד

14. למקבילות ראה בעיקר אצל לינדנברגר (לעיל הערה 2); קאולי (לעיל הערה 7); גינזברג (לעיל הערה 9); ש' יונה, משלי אחיקר הארמי וספרות החכמה במקרא: זיקות של תוכן, מבנה וסגנון, עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תש"ן.

15. על משפטי השוואה שבאים בלא כ"ף הדימוי, ובעיקר כאלה שמצויים בספרות הפתגמים, ראה Gesenius' Hebrew Grammar², ed. E. Kautzsch & A. E. Cowley, Oxford 1910, §141d; א' כהנא, ספר משלי (מקרא מפורש בעריכת א' כהנא), תל אביב תרפ"ט, עמ' 22; ד' ילין, לתורת המליצה התנכית, כתבים נבחרים ב, ירושלים תרצ"ט, עמ' 42. בהרבה מן המקרים שבהם חסרה כ"ף הדימוי לפני המדמה או המדומים נעשה שימוש בוי"ו השוואה שבאה לפני המדומה (לדוגמאות אחדות ראה להלן הערה 16). ראה B. K. Waltke & M. O'Connor, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake 1990, p. 651 §39.2.3b

16. הצעתו של ווטסון לראות בו פתגם דו-צלעי, אשר בצלעו הראשונה ישנה תקבולת פנימית (internal parallelism), אין בה הכרח. ראה W. G. E. Watson, "Internal Parallelism in Classical Vers", *Bib* 66 (1985), p. 370 n. 22

המקצב, ואילו השלישי ארוך מהם. פתגמים תלת-איבריים בעלי מבנה זהה או דומה מצויים גם בספר משלי.¹⁷ בולט במיוחד הפתגם במשלי כו 3, הקרוב במידת מה לזה שבאחיקר גם ברעיון – ריסון וחינוך על ידי מלקות:¹⁸

שוט לְפֹס
מְתַג לְחָמור
וְשֶׁבֶט לְגֹ כְּסִילִים

נראה לי שהפתגם באחיקר משני לפתגם זה, כיוון שפתגם ההשוואה במשלי מכיל בחלקיו הראשונים מדמים מעולם החי, ובחלק השלישי באה ההשוואה לבני האדם. זו השוואה מוכרת מספרות החכמה של המזרח הקדום, ויש בכוחה לצוד את אוזן השומע או את עין הקורא. יתר על כן יש בה להקל על זיכרונו, משום שניתן לו לעשות השוואה בין תופעות המוכרות לו מחיי היום-יום, כגון הכאת סוס בשוט והתקנת מתג לחמור, לבין הלקאת כסילים. המדמים בדגם זה הם בחינת משרתיו של המדומה – המסר העיקרי שבכוונת החכם לנטוע בלב נמעניו – מסר שמצוי באיבר האחרון. לעומתו מבנהו הקלימקטי של הפתגם באחיקר אינו רעיוני אלא סגנוני גרדא. בשני האיברים הראשונים הוא מדבר על הכאת עבד ונזיפה לא מה, ועל כן הנאמר באיבר האחרון, שיש לאלף את העבדים כולם, אין בו מעבר לתחום אחר, היינו אין כאן שום תפנית סיום רעיונית. לכל היותר ניתן לדבר על מעין יחס של היכללות בין משמעים – היפונימיה¹⁹ בלשון הבלשנים. "המושג היפונימיה מתייחס אפוא למבנה ההיררכי של מערכות מושגים, כאשר כל מסומן נכלל ב"מושג-גג", הגבוה ממנו בסולם ההיררכיה. לכל מושג-גג אקסטנזייה רחבה יותר מאשר להיפונים שלו. נוכל לומר, לכן, כי בכל מקרה של היפונימיה בין שני מושגים מושג אחד נמצא בדרגת הכללה גבוהה יותר מאשר המושג השני. אפשר להגדיר היפונים כיחידת משמעות (סמנטמה) שהאקסטנזייה שלה (כלומר שטח

17. כגון "כְּחֶמֶץ לְשֵׁנִים וְכַעֲשָׂן לְעֵינַיִם כִּן הָעֵצֶל לְשִׁלְחִיו" (משלי י 26); "מִצְרָף לְכֹסֶף וְכוֹר לְזָהָב וּבִתָּן לְבוֹת ה'" (יז 3, והשווה לפתגם המקביל ב-כו 21); "שְׁמִים לְרוֹם וְאָרֶץ לְעֶמֶק וְלֵב מְלָכִים אֵין חָקֵר" (כה 3); "כִּשְׂלֵג בְּקִיץ וְכַמְטָר בְּקֶצֶר כִּן לֹא נֹאדָה לְכִסִּיל כְּבוֹד" (כו 1); "שוט לְפֹס מְתַג לְחָמור וְשֶׁבֶט לְגֹ כְּסִילִים" (כו 3); "פְּחָם לְגִתָּלִים וְעֵצִים לְאֵשׁ וְאִישׁ מְדֻנִּים (כתיב מדונים) לְחֶרֶד רִיב" (כו 21). וראה ילין (לעיל הערה 15), עמ' 45; ר' ספן, הייחוד התחבירי של לשון השירה המקראית, ירושלים 1981, עמ' 154–155; F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Proverbs of Solomon*, vol. I (trans. M. G. Easton), Michigan 1960 (Leipzig 1872), pp. 7–11. להשוואה על דרך הדימוי בדגם כ... כן וברגמים דומים לזה ראה E. König, *Stilistik, Rhetorik, Poetik in Bezug auf die biblische Literatur*, Leipzig 1900, p. 170; כהנא (לעיל הערה 15), עמ' 22; וולטקה ואוקונור (לעיל הערה 15), עמ' 641–642 סעיף 38.5a.

18. ראה לינדנברגר (לעיל הערה 2), עמ' 53.

19. hyponym בא מן היוונית: hypo = "למטה / מתחת ל", onoma = "שם".

המשמעות ש"מכסה" המילה) נכללת בתוך יחידת משמעות אחרת, שהיא מושג-הגג. למושג-הגג יש תמיד אקסטנזייה רחבה יותר מאשר למושג הנכלל בו, אך אינטנזייה מצומצמת יותר (פחות תכונות המגדירות את השימוש במילה).²⁰ באיברים הראשונים של הפתגם באחיקר ישנם שני זוגות של נרדפים, ולמול כל זוג באיבר האחרון מושג-גג כולל בעל היקף סמנטי רחב יותר:

מְחָאָה (=מכה), פְּאֵיָה (=תוכחה), וכנגדם באיבר השלישי אֶלְפָּנָא (=אילוף, משמעת);
לַעֲלִים (=לנער), לְחַנָּת (=לאמה), וכנגדם באיבר השלישי לְכָל עֲבָדֶיךָ (=לכל עבדיך).

האפשרות לראות בפתגם באחיקר מבנה של קל וחומר, בשל הופעתה של המילה אף בראש האיבר השלישי, יש לדחותה על הסף.²¹ אמנם באה המילה אף פעם אחת בדגם קל וחומר באיוב ד 18–19: "הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה אף שכני בתי חמר אשר בעפר יסודם ידכאום לפני עש". אך בכל יתר היקריותיו של דגם זה במקרא, העומדות על עשרים ואחת פעמים, נעשה שימוש בשתי צורות בולטות, כפי שכבר הראה פארן.²² האחת, באמצעות הצירוף אף כי, המצוי בכל ששת "פתגמי הקל וחומר" שבספר משלי.²³ ובשלושה מקרים מתוך ארבעה בספר איוב,²⁴ וכן במקומות נוספים.²⁵ והדרך האחרת היא על ידי שימוש במילה איך, למשל בבראשית מד 8. שימוש מועט לציון המעבר מן הקל אל החמור נעשה באמצעות י"ו הניגוד (ירמיהו כה 29; מט 12); אף (איוב ד 19); הגם (תהלים עח 20).

20. ר' ניר, מבוא לבלשנות, יחידה מס' 11, תל אביב תש"ן, עמ' 95. ראה על כך גם J. Lyons, *Semantics*, 2 vols., Cambridge 1977, p. 453; גב"ע צרפתי, סמנטיקה עברית, ירושלים תשמ"ה, עמ' 156–157, 212–213.
21. על תפקידה של המילה אף בפתגם הנדון באחיקר ראה לינדנברגר (לעיל הערה 2), עמ' 54.
22. מ' פארן, "ייחודו של הדגם קל וחומר בספר משלי", בית מקרא עג (תשל"ח), עמ' 221–223.
23. "הן צדיק בארץ ישלם אף כי רשע וחוטא" (משלי יא 31); "שאלו ואבדון נגד ה' אף כי לבות בני אדם" (טו 11); "לא נאווה לנבל שפת יתר אף כי לנדיב שפת שקר" (יז 7); "כל אחי רש שנאווה אף כי מרעהו רחקו ממנו מרדף אמרים לא המה" (יט 7). על חוסר ההתאמה של צלע ג למבנה זה ראה בפירושים על אתר. "לא נאווה לכסיל תענוג אף כי לעבד מְשַׁלְּבִים" (יט 10); "זבח רשעים תועבה אף כי בְּזִמָּה יביאנו" (כא 27).
24. איוב ד 18–19; טו 15–16; כה 5–6.
25. לדוגמה, "הנהגה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה אף כי אש אכלתהו ויחר ונעשה עוד למלאכה" (יחזקאל טו 5). וראה וולטקה ואוקונור (לעיל הערה 15), עמ' 663–664, סעיף 39.3.4d, המייחסים לצירוף אף כי תפקיד של הדגשה. עוד עיין E. König, *Stilistik, Rhetorik*, Leipzig 1900, p. 163; *Poetik in Bezug auf die biblische Literatur*, קניג מדגים את התופעה מן המקרא ומן המשנה.

יתרה מזו, בארבעת פתגמי הקל וחומר שבאים באחיקר שורות 139–140 (מהדורת קאולי ומהדורת פורטן–ירדני) לא מצינו את השימוש במילה אף.²⁶ פתגם בעל מבנה קרוב לזה, ובמידה מסוימת גם בעל תוכן דומה, מצוי בספר בן־סירא לג 29 (מהדורת מ"צ סגל):

מספוא ושוט ומשא לחמור
 ומרדות מלאכה לע[בד]

פתגם זה מצד תוכנו ותחבירו בנוי אמנם שני חלקים, אך למעשה מבחינת מבנהו ומקצבו הוא דומה ביותר לפתגמים התלת־צלעיים שנזכרו לעיל, כפי שניתן לראות מחלוקת האיברים שאני מציע:

מספוא ושוט
 ומשא לחמור
 ומרדות מלאכה לעבד

נראה לי שבן־סירא השתמש הן במשלי כו 3 והן בפתגם מאחיקר. במבנהו הרי הוא קרוב לשניהם, בעוד שמצד תוכנו הוא מזיגתם: פותח כמו במשלי ומסיים כמו באחיקר. ניתן לומר בזהירות רבה, כי הצירוף מספוא ושוט הוא עיבוד של הצירוף שוט לסוס בפתגם ממשלי, שעמד ללא ספק לנגד עיניו של בן־סירא. שינוי זה יצר צלע אחת ארוכה, "מספוא ושוט ומשא לחמור", והוא נעשה, כך אני מניח, כדי לבנות פתגם דו־צלעי, שחביב על בן־סירא ביותר.²⁷ ניתן להוסיף ולומר, שהחלק מספוא ושוט אין לו משמעות עצמאית כמו זו שעולה מן הצירופים: שוט לסוס, מתג לחמור, עשן לעינים וכיו"ב, כיוון שלמילים מספוא, שוט ומשא מעמד תחבירי זהה במשפט כולל, והן נקשרות ביניהן על ידי וי"ו החיבור. לבסוף נציין, כי על פי התקבולת ההשוואתית שלפנינו לא תיתכן המילה מספוא שמשמעותה חיובית, מתן

26. הקריאה והתרגום על פי מהדורת פורטן–ירדני:

[מן בי]תי נפקת לחיתי ועם מן אצדק (139א)
 בר בטני הגשש ביתי ומה אמר לנכריא (139ב)
 [ברי]הוה לי שהד חמס ומן אפו צדקני (140א)
 מן ביתי נפקת חמתי עם מן אקשה ואעפה (140ב)
 תרגום:

[מבי]תי יצאה רעתי ועם מי אצדק (=ומי יִקָּה אותי)?
 בן בטני גישש/ריגל (ב)ביתי ומה אומר לנוכרי?
 [בני] הִיָּה לי עד חמס ומי אפוא הצדיקני (=יִזְנִי)?
 מביתי יצאה חמת[י] עם מי אקשה (=אהיה קשה/אֶקְשֶׁה קושיות) ואתעייף?

27. חרוזים תלת־צלעיים הם נדירים בספר בן־סירא, והם מצויים בו רק חמש פעמים: כו 26; כח 13; לג 17; מה 19; נא 4.

מזון לחמור, שהרי הכוונה העיקרית של השימוש בדגם זה אינה אלא ליצור הקבלה בין האיברים הראשונים – במקרה שכאן מודגשות הכאת החמור והכבדת עולו – ובין האיבר האחרון, החשוב מכולם, שעניינו הלקאת העבד. דיון זה מלמד שמספוא מפריעה להעברת רעיון זה, ולכן מותר להניח כי היא אינה חלק מן הנוסח הראשוני.

הרעיון הטמון בפתגם באחיקר, שיש להלקות את העבד כדי לחנכו לציית, מצוי הן בספר משלי והן בספר בן-סירא:
משלי כט 19:

בְּדַבְרִים לֹא יִסָּר עֶבֶד פִּי יִבִּין וְאֵין מַעֲנֶה

בפתגם אחר בספר משלי מפנה החכם אזהרה ברורה לאדון שאינו מקפיד על חינוך עבדו, ותחת זאת בוחר לפנקו מגיל צעיר, כי סופו לסבול מעבדו.
משלי כט 21:

מִפְּנֵי מַנְעֵר עֶבְדֹו וְאַחֲרֵיתֹו יִהְיֶה מָנוֹן²⁸

ובספר בן סירא לג, 32–33:²⁹

[עַל יַעֲבֹד]ת חֲטָר תּוֹמְכוֹ עַל עֶבֶד רַע [מִהֶפְכֶת וַיִּסּוּרִים
הֶפְקִידֵהוּ בְּעִבּוּדָה פְּרָאוֹי לוֹ וְאֵם לֹא יִשְׁמַע] הַרְבֵּ [ה אֶסְוִרִיו]

פתגם דומה ברעיונו לאלה שראינו מצאתי באוסף הפתגמים הערביים שכינס יצחק יהודה,³⁰ ואשר ברבים מהם עולה הַדָּם של פתגמי ספר משלי ופתגמי אחיקר. וזו לשון הפתגם:

אֶלְעֶבֶד יִקְרַע בְּאַלְעֶצָא וְאַלְחָר תִּפְפִּיָה אֶלְאַשְׂאָרָה³⁰

תרגומו של יהודה (בשינוי קל שלי):

העבד יינסר במקל ובן החורין דיו ברמיזה (מילולית – תספיק לו הרמיזה).

במשלי אחיקר היחס לעבד שלילי, אולם בספרות החכמה המקראית ואף בספר

28. ייתכן שהו"ו הפותחת את הצלע השנייה (ואחריה) אין בה הכרח, והיא תוצאה של דיטוגרפיה בשל הו"ו החותמת את המילה הקודמת (עבדו). על פירושה של המילה היחידאית מנון ראה בפירושים למשלי, כגון, C. H. Toy, *Proverbs, ICC*, Edinburgh 1899; W. McKane, *Proverbs, OTL*, London 1970; כהנא (לעיל הערה 15).

29. כתב יד ה, עמוד ב. ראה סגל בפירושו על אתר.

30. י' יהודה, משלי ערב, חלק ראשון (אות א-ה), ירושלים תרצ"ב, מס' 505.

בן-סירא מצינו יחס דו-ערכי לעבד. ישנם אף מקרים שבהם מודגשת ההוראה שאין לזכותו ביחס שלילי, כפי שעולה מן הכתובים האלה:

אל תלשן עבד אל אדניו (ק)	פן יקללך ואשמת (משלי ל 10); ³¹
אם אמאס משפט עבדי	ואמתי ברבם עמדי
ומה אעשה כי יקום אל	וכי יפקד מה אשיבנו
הלא בבטן עשני עשהו	ויכננו ברחם אחד (איוב לא 13-15). ³²

בספר בן-סירא באה קבוצת הוראות (לג 29-37) שעניינן כיצד לנהוג בעבד. מצד אחד יש להכותו ולהעבירו בעבודה קשה, שמא יבקש נחת ופן ירים ראש ויבגוד באדוניו; ומצד שני, אם יחיד העבד לאדוניו הרי שמוטב לו לאדון לנהוג בו בחביבות – "אחד עבדך יהי כמוך..." (שם 35); "אחד עבדך כאח תִּשְׁבְּהוּ..." (שם 36) – שמא בהכותו אותו יפצענו אדוניו ויביא על עצמו נזק כלכלי, "כי אם עניתו יֵצֵא וְאֶבֶד באיזה דרך תבקשנו" (שם 37).

בנוסחה הסורית של משלי אחיקר, שתובא כאן בתרגום עברי,³³ ישנו פתגם שחלקו השני, הבא אחרי מילת ההנמקה כי, הוא משפט השוואה של דימוי:³⁴

(בני אל תחשך מהלומות מבנך כי)
 כדומן לגן
 וכרסן לחמור ולכל החיה
 וכחבל ברגל החמור
 כן מהלומות ל[גו] נער (ב 22)

משפט השוואה זה נראה חריג ומסורבל מצד מבנהו וסגנונו בתוך קבוצת הפתגמים המטפוריים התלת-איבריים, וזאת מן הטעמים האלה:

א. המדמה השני, "וכרסן לחמור ולכל החיה", חורג מן הדגם הרגיל בשל אורכו.
 ב. לאחר שהזכיר באיבר השני את "החמור" ואף את הצירוף המכליל "כל החיה", מה זכות נפלה בחלקו של חמור זה שיעלה זכרו גם באיבר השלישי?
 ג. מבנם של הפתגמים שראינו הוא מבנה של דגם השוואה תלת-איברי, הכולל שני מדמים ומדומה אחד, שאת שיאו מהווה בדרך כלל האיבר השלישי, האחרון. השיא, יש שהוא תלוי במישור הרעיוני ויש שהוא תלוי במישור הצורני – אם על ידי

31. השווה לדברים כג 16, "לא תסגיר עבד אל אדניו אשר ינצל אליך מעם אדניו".

32. על חלוקתו של פסוק 13 לצלעות על פי התקבולת, חלוקה המתנגשת בחלוקת המשפט על פי ניתוחו התחבירי, ראה ע' חכם, ספר איוב (דעת מקרא), ירושלים תש"ל, בפירושו על אתר.

33. א' ילין, ספר אחיקר החכם, ירושלים תרצ"ח, עמ' לא.

34. את מבנהו של פתגם זה יש להשוות למבנה של פתגמי השוואה על דרך הדימוי במשלי. ראה הדוגמאות בהערה 17 לעיל.

הארכתו של האיבר האחרון, אם על ידי שיכול מילותיו כדי ליצור מבנה כיאסטי עם האיבר שלפניו.

נראה לי שאין להוציא מכלל אפשרות שפתגם זה הוא הרחבה של דגם תלת-איברי שניתן לשחזרו כך:

כדומן לגן
וכרסן לחמור
כן מהלומות לגו נער

ב. פתגמי התנסות אישית

קאולי, שורה 105 א: טַעַמַת אַף זַעֲרֶרְתָּא מְרֶרְתָּא וְ[טַעַמַת] א חֲסִין וְלֹא אִיתִי זִי
[מְ]רִיר מִן עֲנִיָּה
לינדנברגר, שורה 105 א: טַעַמַת אַף זַעֲרֶרְתָּא מְרֶרְתָּא וְ[א...] (אֶכְלֵת read)
חֲסִין וְלֹא אִיתִי זִי [מ]רִיר מִן עֲנִיָּה
פורטן-ירדני, שורה 89 א: טַעַמַת אַנְזַעֲרֶרְתָּא (וכל השאר כקריאתו של
קאולי)
תרגום: טַעַמַתִּי עֲזָרְד מִר וְ[טַעַם] חֲזַק אַךְ אִין (מה) [ש]מִר מַעֲוִי

את הרעיון המרכזי הבא בסופו של פתגם זה, קשיי העני, ניתן למצוא בספרות הישראלית, הן במקרא והן בספרות חז"ל, ומחוצה לה בספרות המסופוטמית, בספרות היוונית ועוד. כך למשל קוראים אנו במשלי טו 15 "כל ימי עני רעים", ובבבלי נדרים סד ע"א "עניות כמיתה": המאמר בשמות רבה לא "אין בעולם קשה מן העניות" כמעט זהה לסופו של הפתגם באחיקר. בספרות השומרית מוצאים אנו כמה פתגמים שעוסקים במנת חלקו של העני. למשל, "העני – אין לו אוהב";³⁵ "העניים הם אלמי הארץ".³⁶ וב"מעשים וימים" להסידוס נאמר: "צער-בושה ילווה את האיש השרוי בתוך העוני".³⁷ למרירות העוני ניתן להשוות את הכתוב באיכה ג 19 "זָכַר עֲנִי וּמְרֹדִי לַעֲנָה וְרָאשׁ".

פתגם זה, כמו שני הפתגמים שיובאו להלן (שורות 111, 112 לפי קאולי; 159,

35. התרגום של ש' שפרה וי' קליין, בימים הרחוקים ההם: אנתולוגיה משירת המזרח הקדום, תל אביב תשנ"ז, עמ' 533, מבוסס על ההערות והתיקונים של ת' יעקובסן שהובאו בנספח למהדורת גורדון, עמ' 447-487. הם מציינים כי גורדון (E. I. Gordon, *Sumerian Proverbs: Glimpses of Everyday Life in Ancient Mesopotamia*, New York 1968) תרגם: "העני – חסר כוח".

36. ראה ש' שפרה וי' קליין, שם. לדעתם הפתגם בעל משמעות כפולה, ולפיכך אפשרי התרגום "העניים הם שפלי הארץ".

37. בתרגומו של ש' שפאן, שירת הסידוס, ירושלים תשט"ז, עמ' 51 שורה 317.

160 לפי פורטן-ירדני), בא בדגם ההתנסות האישית, דגם שווייברי³⁸ סובר שהוא מצוי רק בחכמה הישראלית.³⁹ לפי קאולי (ובעקבותיו גרסמן וגרלו) וכן פורטן-ירדני הפתגם באחיקר בנוי שני חלקים, כשהחלק הראשון מציין התנסות באכילת צמח מר הידוע לכול במרירותו הרבה, והחלק השני מציין על דרך היתרון, שיש מה שעולה במרירותו אף על צמח זה (העוזרד המר), והוא העוני. המעבר לתחום בלתי צפוי על ידי המעתק הסמנטי⁴⁰ המתקיים בצרוף עוני מריר וכן ההשוואה על דרך היתרון⁴¹ יש בהם לחזק את הרעיון המצוי באיבר האחרון.

אולם תיתכן גם האפשרות להעמיד כאן מבנה אחר, אם נקבל את הצעת הקריאה של גינזברג ולינדברגר: וְ[אֶכְלָ]ת חֶסֶן.⁴² לפי זה יהא הפתגם בנוי שלושה איברים, שתרגומם הוא:

טעמתי עוזרד מר
ואכלתי חסין (עולש?)
אך אין (מה) ש[מ]ר מעוני

שני האיברים הראשונים הם משפטים פועליים הנרדפים זה לזה על ידי הקבלת הפעלים טעמתי ואכלתי מזה, ועל ידי הקבלת שני הצמחים המרים עוזרד ועולש מזה. האיבר השלישי יוצר תפנית סיום הן מצד הרעיון, הן מצד התחביר והן בשל

38. R. N. Whybray, "Some Literature Problems in Proverbs I-IX", *VT* 16 (1966), pp. 485-486

39. כך למשל במשלי ז 6-7, בדברי החכם הנמסרים בגוף ראשון: "כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי וארא בפתאים אבינה בבנים נער חסר לב". וביתר שאת באים הדברים בתמונת שדהו של העצל כפי שהיא ניבטת מבעד לעיניו של החכם: "על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרלים וגדר אבניו נהרסה ואחזה אנכי אשית לבי ראיתי לקחתי מוסר מעט שנות מעט תנומות מעט חֶבֶק ידים לשכב ובא מתהלך רישך ומחסריך כאיש מגן" (שם כד 30-34, והשווה לטקסט המקביל המקוצר ו 9-11); וכן בתהלים לו 25, "נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם", ושם פס' 35, "ראיתי רשע עריך ומתערה כאזרח רענן"; איוב ד 8, "כאשר ראיתי חרשי און וזרעי עמל יקצרהו"; בן-סירא נא 13-14 (לפי כתב יד ב של הגניזה), "אני נער הייתי וחפצתי בה ובקשתיה ואתפלל תפלה בנערותי". ראה ספר בן-סירא - המקור, קונקורדנציה וניתוח אוצר המלים, הוצאת האקדמיה ללשון העברית והיכל הספר, ירושלים תשל"ג, עמ' 66.

40. על סוגי המעתיקים הסמנטיים, על הגורמים למעתיקים ותוצאותיהם ראה לעת עתה S. Ullmann, *Semantics: Introduction to the Science of Meaning*, Oxford 1964, pp. 211-222; גב"ע צרפתי, סמנטיקה עברית, ירושלים תשמ"ה, עמ' 118-172; ר' ניר, סימנטיקה של העברית החדשה, תל אביב תשל"ח, עמ' 97-126.

41. דגם קרוב לזה מוצאים בספרות חז"ל. למשל, שבת קנה ע"ב: "לית דעניא מכלבא ולית דעתיר מחזיר"; תרגום: אין (מי) שעני (יותר) מכלב ואין (מי) שעשיר (יותר) מחזיר.

42. גינזברג (לעיל הערה 9), עמ' 429a. לינדברגר (לעיל הערה 2), עמ' 89 מציין כי אף תיתכן ההשלמה ו[בלע]ת.

היותו ארוך מקודמיו. דגם תלת-איברי, שחלקו האחרון מודגש בדרך כלשהי, מצוי הרבה בספרות המקרא ומחוצה לה, כפי שכבר ראינו לעיל.

פתגם זה קרוב לשני הפתגמים שלקמן מאחיקר הן ברעיון, הן במבנה והן בסגנון:

קאולי ולינדנברגר, שורה 111: נְשֵׂאִית חֶלְא וְטַעֲנַת מְלַח וְלֹא אֵיתִי זִי יִקִּיר מִן
[זְפֹתָא]

פורטן-ירדני, שורה 159: נשאת חלא וטענת מלח ולא איתי זי יקיר מן
נכ[רי]

תרגום: נשאתי חול וטענתי מלח ואין כבד מן החוב/מנכרי⁴³

קאולי ולינדנברגר, שורה 112, וכן פורטן-ירדני, שורה 160:

נְשֵׂאִית תְּבִין וְנִסְכַּת פֶּרְן⁴⁴ וְלֹא <ולא> אֵיתִי זִי קְלִיל מִן תוֹתָב

תרגום: נשאתי תבין ונטלתי סובין ואין <ואין> קל (ערך) מתושב

שני הפתגמים קשורים זה לזה בקשר הדוק הן מצד המבנה התחבירי הרטורי והן מצד רעיונם הניגודי: בפתגם הראשון מדובר על משאות כבדים ונזכרת בו המילה יקיר, שמשמעה "כבד", ואילו השני מזכיר מטענים קלים ומצויה בו המילה קליל, שתרגומה "קל".

כל הפתגמים בקבוצה זו, היינו שורות 105א, 111, 112, מנוסחים מזווית ראייתו של החכם, שחווה באופן אישי הן אכילת צמחים מרים, או צמח מר (שורה 105א), הן נשיאת מטענים כבדים או קלים (שורות 111, 112). המבנה של פתגמי השוואה אלה יש בו ללמד על שימוש שנעשה בדגם תלת-איברי קבוע, שלתוכו נוצקו הרעיונות בהתאם למגמה ולצורך. מבנה הדגם הוא:

פועל + שם עצם (באיבר א)

פועל + שם עצם (באיבר ב)

ולא איתי זי + צירוף של שם תואר במשקל קטיל ומילת היחס מן + שם עצם (באיבר ג).

המקבילה המקראית הקרובה ביותר מבחינת הרעיון והמבנה לפתגמים הנזכרים מאחיקר (במיוחד לשורה 111), ואשר הצביעו עליה רוב החוקרים שנתעסקו באחיקר ו/או בספר משלי, היא זו שבספר משלי כו 3:

כבד אבן

43. גינזברג, שם, תרגום "מכעס" [rage], ומזה ניתן לשער שהשלים [חֶמְתָּא].

44. קאולי תרגם את פון כפירורים, על פי פירור המצוי בלשון המשנה, וקיבלו ממנו אחרים; כך למשל כהנא בפירושו למשלי כו 3. אפשטיין קרא פארי pârê במשמע סובין, על פי הפתגם התלמודי בבבלי בבא בתרא צח ע"ב, המובא בשם בן-סירא: "הכל שקלתי בכף מאזניים ולא מצאתי קל מסובין וקל מסובין חתן הדר בבית חמיו".

ונטל החול
וכעס אויל כבד משניהם

אף כאן מושווה דבר שלא ניתן למדוד את משקלו, כעס אויל, לדברים שניתנים לשקילה – אבן וחול; והשיא מושג אף הוא בשתי דרכים: הראשונה במעבר לתחום בלתי צפוי, והשנייה בהארכת האיבר השלישי. אולם מבנהו התחבירי של פתגם זה שונה באופן ניכר ממבנה הפתגמים באחיקר. ניתן לראות את הפתגם כמשפט ייחוד, אשר שני איבריו הראשונים, שאינם משפטים עצמאיים, משמשים בו כחלק ייחוד כולל: כבד אבן ונטל החול – (ו)כעס אויל כבד משניהם. בהעמדה הפוכה לפתגם ממשלי בא הפתגם באיוב 1 ו-2: 45

לו שְׁקוּל יִשְׁקָל כְּעֵשִׂי
וְהִנְתִּי (ק') בְּמֵאזְנִים יִשְׂאוּ יְחִיד
כִּי עֲתָה מִחֹל יָמַי יִכָּבֵד
עַל כֵּן דְּבָרֵי לְעוֹ

גם אצל בן-סירא ניתן למצוא פתגמים אחדים בסגנון זה. הפתגם שבבן-סירא כב 16 קרוב לשני הפתגמים באחיקר גם מצד תוכנו:

חול ומלח ונטל ברזל
נח לשאת מאיש כסיל

מבנהו של פתגם זה מתייחד בכך שאין הוא עשוי בתבנית שבה שני משווים ומושווה אחד, אלא בדגם שבו שלושה משווים – חול, מלח וברזל – העומדים כנגד מושווה אחד: כסיל. נראה לנו בכיורו שבן-סירא מעבד את חלקו הראשון של הפתגם באחיקר שורה 111 (נִשְׂאִית חָלָא וְטַעַנְתְּ מְלַח). עם זאת ניכרת אף הישענותו על משלי כו 3, ובמיוחד על הצירוף נטל החול, שבן-סירא נטל ממנו את הנטל והעתיקו אל המשווה השלישי, הברזל, וכן על האיבר השלישי, המדבר באויל שהחליפו בכסיל על דרך חילוף נרדפים. ראוי לציין, כי מהשוואתם של הפתגמים ממשלי, מאיוב, מאחיקר ומבן-סירא אף למדנו, כי החול בא ככולם לסמל כובד, בעוד שברוב היקריותיו במקרא, כ-15 פעמים, הוא משמש לציון מידה מופרזת שאין לה שיעור.⁴⁵

45. על קרבתם של פתגמים אלה עמדו גינזברג (לעיל הערה 9) ולינדנברג (לעיל הערה 2); ובפירושים למשלי, כגון טוי, מקיין (לעיל הערה 28) וכהנא (לעיל הערה 15) בפירושיהם על אתר. וכן בפירושים לאיוב, למשל, S. R. Driver & G. B. Gray, *The Book of Job, ICC*, Edinburgh 1971 (1921); M. H. Pope, *Job, AB* 15, Garden City, New York 1965; נ"ה טור-סיני, ספר איוב, ירושלים תשל"ב.

46. למשל, "כי ברח אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים וירש זרעך את שער איביו" (בראשית כב 17); "ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול

ג. שמירת סוד וזהירות בדיבור

מספר פתגמים באחיקר עניינם שבח השתיקה וזהירות בדיבור. יש שהדברים נאמרים באופן גלוי, ויש שהם רק נרמזים. בשורות 92–94א, 96–99 לפי מהדורת קאולי (שורות 80–83, 187–189א לפי פורטן-ירדני) באה קבוצת פתגמים הדנים במפורש על נושא זה. לעומתם מצינו בשורה 109 על פי מהדורת קאולי (שורה 93 לפי פורטן-ירדני) פתגם שאמנם אינו מדבר במישרין על האדם היודע לנצור לשונו, אולם אין להטיל ספק בכוונתו זו:

לפי קאולי: "מֵאֵן טֹב פֶּסֶן[ה] מְלָה בְּלִבָּהּ וְ[הוּ זֵי] תְּבִיר הַנֶּפֶקָה בְּרָא"; ואילו פורטן-ירדני משלימים כס[י], ואם כן צורת הפועל היא עבר, ולא בינוני כהשלמת קאולי. תרגומו של הפתגם הוא: כלי טוב כיסה (בעבר) / כוסה (בבינוני) דבר בלבו (וה)הוא ששבור – הוציא (= הוציא את הדבר) החוצה.

שני איברי הפתגם בנויים כתקבולת ניגודית, ומהם עולה ההבדל בין שני טיפוסים. הכלי הטוב הוא משל לאדם שהסתיר דבר בלבו, ואילו הכלי השבור, שהוציא את הדבר החוצה, מסמל את הפטפטן, שאינו שומר סוד. ועתה אביא פתגם שבאחד מחלקיו משבחים באופן ברור את מי שיודע לשמור סוד. בשורות 92–94א לפי מהדורת קאולי (שורות 187–189א לפי פורטן-ירדני) קוראים אנו:

תְּרִיתִין מְלֵן שְׁפִירָה וְזֵי תִלְתָּא רְחִימָה לְשִׁמֶשׁ
שְׁ[תֵה] חֲמָרָא וְיִנְיָקְנָהי⁴⁷
כְּבֶשׁ חֲקָמָה [וְיִאֲלָפְנָה]⁴⁸
וְיִשְׁמַע מְלָה וְלֹא יִהְיֶה
הָא זְנָה יִקִּיר [קָךְ]ֶם שִׁמֶשׁ וְגו'

תרגום:

שניים הם דברים יפים, והשלושה (=השלישי) אהוב (ע)ל שמש
שותה יין ויניקהו
כובש חכמה [וילמדנה]
ו(מי ש)ישמע דבר ולא יגיד
הנה זה יקר לפני שמש וגו'

הים אשר לא יספר מרב" (לב 12); "ויצאו הם וכל מחניהם עמם עם רב כחול אשר על שפת הים לרב וסוס ורכב רב מאד" (יהושע יא 4); "ומדין ועמלק וכל בני קדם נפלים בעמק כארבה לרב ולגמליהם אין מספר כחול שעל שפת הים לרב" (שופטים ז 12).

47. לינדנברגר (ראה הערה 2 לעיל), עמ' 66 מציין כי שורש המילה יכול להיות ינ"ק, אך הצעה זו אין בה נחת, משום ששורש זה לא בא בבניין גורם. לכן הוא מציע לשקול את הצעתו של הלוי לראות כאן את השורש נ"ק, על פי האכדית naqû, שיכול לציין משמעות של שפיכה, ניסוך.

48. על הצעת ההשלמה ראה יונה (לעיל הערה 14), עמ' 54–55 הערה 97.

פתגם זה הוא מטיפוס המספּר המודרג "שניים שלושה", ובו נמנים שלושה דברים האהובים על האל שמש.

הרן סבור ששלושת הדברים שנמנים כאן בנויים על עיקרון של שיא במנייה השלישית.⁴⁹ לדעתו, החשיבות שמייחסים לשמירת הסוד בספרות החכמה מלמדת על אופיו הקלימקטי של דגם זה שלפנינו.⁵⁰ פארן מציין שנושא קניית החכמה, המופיע במנייה השנייה, רווח אולי הרבה יותר משמירת סוד, ואף על פי כן הוא בא במקום השני ולא במקום השלישי, האחרון.⁵¹ כנגד זאת ניתן להטעים, כי במשלי אחיקר נושא שמירת הסוד והזהירות בדיבור נפוץ הרבה יותר.

נראה לי שהעיקרון שעל פיו יש לראות כאן מבנה שיא נכון ביסודו, אלא שיש להסביר באיזה אופן הוא מתקיים כאן. אני מסכים עם פארן שההסבר הוא ספרותי ביסודו,⁵² אלא שניתן לתמוך אותו גם בהסבר לשוני:

א. שינוי זמני הפועל: בשני האיברים הראשונים באות צורות בינוני (שונה, כובש), ואילו באיבר השלישי באה צורת פועל בעתיד (וישמע). שינוי זה מבוסס על דגם קוטל-יקטל בחילופי שורשים, דגם שכיח למדי בשירה המקראית, שנתעסקו בו חוקרי סגנון.⁵³

49. מ' הרן, "דגם המספר המודרג לצורותיו ויחסו אל הדפוסים הפורמליים של התקבולת", תרביץ לט (תשל"ל), עמ' 109-136, ובמיוחד 134-135.

50. לנושא שמירת הסוד בספרות החכמה ראה למשל "הולך רכיל מגלה סוד ונאמן רוח מכסה דבר" (משלי יא 13); "הפר מחשבות באין סוד וברב יועצים תקום" (שם טו 22); "ריבך ריב את רעך וסוד אחר אל תגל פן יחסוך שמע ודבתך לא תשוב" (שם כה 9-10); "איש מרעהו השמרו ועל כל אח אל תבטחו כי כל אח עקוב יעקב וכל רֵע רכיל יהלך" (ירמיה ט 3).

51. מ' פארן, הפתגמים הכפולים וחקר התפתחות הפתגם, עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ה, עמ' 93 הערה 21.

52. ראה ההערה הקודמת.

53. חזרה של אותו שורש בשינוי זמני הפועל על דרך יקטל-קטל (קטל-יקטל) נפוצה במקרא הן בשירה הן בפרוזה. למשל, "ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה" (בראשית א 5); "וסר מעליהם עלו וסבלו מעל שכמו יסור" (ישעיה יד 25); "ה' למבול יִשָּׁב וְיִשָּׁב ה' מלך לעולם" (תהלים כט 10). וראה לעת עתה מ"ד קאסוטו, "ספרות מקראית וספרות כנענית", תרביץ יד (תש"ג), עמ' 9-10. M. Held, "The YQTL-QTL (QTL-YQTL) Sequence"; 10-9, in M. Ben-Horin et al. (eds.), *Studies and Essays in Honor of Abraham A. Neuman*, Leiden 1962, pp. 281-290; A. Berlin, *The Dynamics of Biblical Parallelism*, Bloomington 1985, pp. 35-36. יש שהחזרות הן בזמני פועל שונים ובבניינים שונים, כגון "כי חציך נִחְתוּ בי ותִּנְחַת עלי ירך" (תהלים לח 3; לדוגמה זו ראה ברלין, שם, עמ' 36). בדוגמה שלקמץ מצוי הדגם קוטל-יקטל: "הנה סערת ה' חמה יצאה וסער מתחולל על ראש רשעים יחול" (ירמיה כג 19; לדוגמה זו ראה ברלין, שם, עמ' 38). ישנם מקרים רבים במקרא שתופעת שינוי זמני הפועל מצויה בשורשים שונים. לענייננו חשוב במיוחד השינוי על דרך קוטל-יקטל, כגון "מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים" (ישעיה מד 25); "בן חכם ישמח אב וחסיל אדם בודה אמו" (משלי טו 20).

ב. יש לשים לב, שבכל איבר מאיברי השלישייה מצויים שני פעלים. בשני האיברים הראשונים בא הפועל השני על דרך החיוב:

שותה יין ויניקהו
 כובש חכמה [וילמדנה]

ואילו באיבר השלישי חל מפנה, ועל הפועל השני מיתוספת מילת שלילה:
 וישמע דבר ולא יגיד.

ג. מן ההיבט הספרותי-רעיוני ניכר הניגוד שבין האיבר השלישי ובין קודמיו: בשניים הראשונים יש לשתף אחרים, כלומר יין וחכמה אל לו לאדם לשמרם לעצמו בלבד, אלא עליו להנות בהם אחרים, בעוד שסוד ששמע ינצרהו בלבו ולא ישתף בו אחרים.⁵⁴ כאן המקום לומר, כי התבלטות זו של איבר הסיום תיפגם אם נקבל את ההצעה של גרלו ולינדנברגר להשלים [וינטרנה] באיבר השני.
 לבסוף נציין דוגמה מספרות אוגרית היצוקה בתבנית של דגם המספר המודרג הבא בתקבולת, ובו מצוי רעיון הקרוב לזה שבפתגם באחיקר.

KTU 1.4 III, 17–21	תרגום:
tn. dbḥ. šn'a. b ^{cl} .	שני זבחים שנא בעל
flt. rkb. 'rpt.	שלושה רוכב ערבות:
dbḥ. btt.	זבח בוש ⁵⁵
wdbḥ. <wdbḥ> ⁵⁷ dnt.	וזבח <וזבח> מדון ⁵⁶ /שפל
wdbḥ. tdm. 'amht	וזבח פטפוט אמהות

ההבדל בין המקרים הוא בזה שכאן מציינים דברים השנואים על האל, ובאחיקר דברים שהם לרצון לו. שתי דוגמאות אלה יש בהן עניין מיוחד בשל היותן היחידות בדגם המספרי "שניים – שלושה" בספרות שאינה ישראלית.

54. ראה את דברי פארן לעיל בהערה 51.
 55. מ"ד קאסוטו, "ספרות מקראית וספרות כנענית", תרכ"ג יג (תש"ב), עמ' 204 פירש את דנת מלשון מדון (ריב). והשווה לצירוף זבחי ריב במשלי יז 1.
 56. לפירוש "שפל" (baseness) על פי הערבית ראה H. L. Ginsberg, "Ugaritic Myths, Epics, and Legends", in J. B. Pritchard (ed.), *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton 1955, p. 132. דרייבר תרגם wickedness, בהסתייעו בשורש הערבי הנזכר:
 G. R. Driver, *Canaanite Myths and Legends*, Edinburgh 1956, p. 154 n. 15
 57. לדעת רוב החוקרים ההכפלה היא תוצאה של דיטוגרפיה.